DOI (Article): <https://doi.org/10.31108/2.2021.2.23.4>

УДК: 159.923.2:316.613-5

Наталія Дембицька

Яна Запека

СУВЕРЕННІСТЬ ПСИХОЛОГІЧНОГО ПРОСТОРУ ЯК ЧИННИК ЕКОНОМІЧНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ШКОЛЯРІВ

Дембицька Наталія, Запека Яна. Суверенність психологічного простору як чинник економічної соціалізації школярів.

Вступ. Економічна соціалізація особистості в період від молодшого підліткового до раннього юнацького віку відбувається в ході стихійного включення у переважно споживчі відносини, а стабільні патерни економічної поведінки закріплюються в досвіді спілкування в групах однолітків (обмін особистими речами і послугами, стихійна купівля-продаж). Неабиякий вплив на це чинить здатність особистості до збереження цілісності та автономності свого психологічного простору.

Мета статті: показати вплив способів організації психологічного простору школяра на розвиток його економіко-психологічних якостей.

Методи дослідження: методика «Ретроспективна анкета монетарних установок» (М. Семенов); метод семантичного диференціалу для дослідження особливостей ставлення школярів до особистої власності та для оцінки способів привласнення особистих благ (Н. Дембицька); опитувальник «Ставлення до грошей» (М. Семенов), опитувальник «Соціальна адаптивність» (О. Посипанов), тест С. Кейрд і К. Джонсон на загальну схильність до підприємництва «GET2test» (в модифікації Н. Дембицької, варіант для школярів), опитувальник С. Нартової-Бочавер «Суверенність психологічного простору». У дослідженні взяли участь 634 школяра віком від 11 до 16 років.

Результати дослідження. У статті показано зростання від молодшого підліткового до раннього юнацького віку впливу моральнісних чинників на посилення суб'єктних способів привласнення; з посиленням суверенізації психологічного простору зростає тенденція до самопізнання і позитивного ставлення до власних ідей та знань. Старший підлітковий вік показано як сензитивний період щодо безпосереднього, аж до агресивного, утвердження права на приватність простору власних речей, ціннісних пріоритетів, смаків.

Висновки. У статті презентовано і пояснено результати аналізу взаємозв'язку економічної соціалізованості школярів з особливостями суверенності їх психологічного простору. Зазначено закономірності економічної соціалізації школярів у зв'язку з суверенністю їх психологічного простору. Пояснено онтогенетичні чинники цього явища.

Ключові слова: особистість, школяр, економічна соціалізація, соціалізант, агент економічної соціалізації, приватність, суверенність психологічного простору, соціалізуючий вплив.

Dembitska, Nataliia, Zapeka, Yana. Autonomy of psychological space as a factor in school students' economic socialization.

Introduction. Economic socialization of the individual during adolescence takes place in the form of their spontaneous inclusion in predominantly consumer relations, with adolescents' stable economic behavior patterns being developed through their communication in peer groups (by means of exchange of personal belongings and services and spontaneous buying and selling). This is greatly influenced by the individual's ability to preserve the integrity and autonomy of their psychological space.

Aim: to determine the impact of school students' psychological space organization on the development of their economic and psychological qualities.

Methods: Retrospective Questionnaire of Monetary Mental Sets (M. Semenov), the semantic differential method to study students' attitudes to personal property and the ways of appropriating personal goods (N. Dembitska), Attitude to Money questionnaire (M. Semenov), Social Adaptability questionnaire (O. Posipanov), GET2test (modified by N. Dembitska), and S. Nartova-Bochaver Autonomy of Psychological Space questionnaire. The study involved 634 students aged 11 to 16 years.

Results. Adolescents experienced the growing impact of moral factors on their methods of appropriation. As the autonomy of adolescents' psychological space increased, their tendency to self-knowledge and positive attitudes to their own ideas and knowledge strengthened, too. High school students were shown to be inclined for direct, and sometimes aggressive, assertion of their right to privacy in the space of their own things, values, and tastes.

Conclusions. There are ontogenetic factors in school students' economic socialization, with the latter having relationships with some aspects of school students' psychological space autonomy.

Key words: personality, school student, economic socialization, socialisant, agent of economic socialization, privacy, autonomy of psychological space, socializing influence.

Дембицкая Наталья, Запека Яна. Суверенность психологического пространства как фактор экономической социализации школьника.

Вступление. Экономическая социализация личности в период от младшего подросткового до раннего юношеского возраста происходит в ходе стихийного включения в преимущественно потребительские отношения, а стабильные паттерны экономического поведения закрепляются в опыте общения в группах сверстников (обмен личными вещами и услугами, стихийная купля-продажа). Огромное влияние на это оказывает способность личности к сохранению целостности и автономности своего психологического пространства.

Цель статьи: показать влияние способов организации психологического пространства школьника на развитие его экономико-психологических качеств.

Методы исследования: методика «Ретроспективная анкета монетарных установок» (М. Семенов), метод семантического дифференциала для исследования особенностей отношения школьников к личной собственности и для оценки способов присвоения личных благ (Н. Дембицкая), опросник «Отношение к деньгам» (Н. Семенов), опросник «Социальная адаптивность» (О. Посыпанов), тест С. Кейрд и К. Джонсон на общую склонность к предпринимательству «GET2test» (в модификации Н. Дембицкой, вариант для школьников), опросник С. Нартовой-Бочавер «Суверенность психологического пространства». В исследовании приняли участие 634 школьника в возрасте от 11 до 16 лет.

Результаты исследования. В статье показан рост от младшего подросткового к раннему юношескому возрасту влияния нравственных факторов на усиление субъектных способов присвоения благ; с усилением суверенизации психологического пространства возрастает тенденция к самопознанию и позитивного отношения к собственным идеям и знаниям. Старший подростковый возраст показан как сенситивный период для непосредственного, до агрессивного, утверждения права на приватность пространства собственных вещей, ценностных приоритетов, вкусов.

Выводы. В статье представлены результаты анализа взаимосвязи экономической социализованности школьников с особенностями суверенности их психологического пространства. Показаны закономерности экономической социализации школьников в связи с суверенностью их психологического пространства. Объяснены онтогенетические факторы этого явления.

Ключевые слова: личность, школьник, экономическая социализация, социализант, агент экономической социализации, приватность, суверенность психологического пространства, социализирующее влияние.

Постановка проблеми. Економічна соціалізація сучасної молоді відбувається у просторі взаємних впливів різних (індивідуальних і групових) суб'єктів соціально-економічної взаємодії, в який вона сьогодні включається. На кожному окрему особистість соціалізуючий вплив здійснюється вже одним фактом її включення у взаємодію і взаємовпливних суб'єктів економіки, які мають місце на межі їхніх дискретних психологічних просторів. Ефекти від таких впливів, як і дієвість соціалізуючих засобів, залежать не тільки від мотивів, цілей, активності агентів впливу, але й від особистісних ресурсів і можливостей самого соціалізанта, оскільки і механізми впливу, і засоби набувають стосовно нього тих форм, які він здатен сприймати і засвоювати на певному віковому етапі. Особливо актуальним є те, як це відбувається в період від молодшого підліткового до старшого шкільного віку, коли досвід самостійної взаємодії з економічним оточенням ще тільки набувається, оформлюючись в більш-менш стабільні патерни економічної поведінки. Причому, це закономірно відбувається переважно в групах однолітків (обмін особистими речами і послугами, стихійна купівля-продаж тощо). Тоді ж різні способи породження, творення, співтворення економічної інтеріндивідної реальності апробуються як новітні, а результати такого досвіду екстраполюються на більш широке економічне оточення. Останнє не завжди відбувається гармонійно і безконфліктно, оскільки не в повному обсязі зрозумілими і прийнятими молоддю виявляються вимоги, які до неї пред'являє економічне оточення. До того ж взнаки дається вже існуючий досвід селекціонування зовнішніх впливів на власний психологічний простір, що в цілому справляє відчутний соціалізуючий ефект на підростаючу особистість. У цьому контексті важливою як з теоретичної, так і з практичної точки зору є відповідь на питання, як пов'язані економіко-психологічні якості школяра різного віку з організацією психологічного простору (наприклад, з незбереження цілісності, незалежності і автономності або, навпаки, за поступового набуття досвіду успішного захисту його меж).

Одним з важливих напрямів наукового пошуку в галузі економічної соціалізації особистості в умовах кризового суспільства є з'ясування соціально-психологічних чинників успішності, ефективності цього процесу на етапі учнівства. Його основу становить існуючий в соціальній та економічній психології доробок з питань концептуального розуміння економічної соціалізації особистості, зокрема функціонування окремих компонентів процесу в їх взаємозв'язку і взаємозалежності як вирішального чинника змін в усій системі економіко-психологічних якостей особистості (Антонова, 2011; Дембицька, 2020; Лавренко, 2017; Левицька, Децюк, 2019; Москаленко, 2009), особистісних (Авер'янова, Дембицька, Москаленко, 2005; Дембицька, Запека, 2020; Журавльов, Дробішева, 2008; Сербова, 2010; Wolfe, 1978) та соціально-психологічних детермінант (Дембицька, 2019; Мельничук, 2017; Новосядла, 2019; Никоненко, 2017). На

передній план також виходить генетичний напрям системного підходу (Дембицька, 2020; Лавренко, 2017; Москаленко, 2009), в руслі якого вивчаються психологічні умови та механізми породження економіко-психологічних якостей.

Попри могутній науковий доробок недостатньо вивченим залишається зв'язок рівня розвитку важливих для гармонійного входження у економіку соціально-психологічних якостей школярів з рівнем депривованості суверенності їх психологічного простору. Хоча роль останнього в соціалізованості особистості різного віку в психології вже доведена (Нартова-Бочавер, 2017; Wolfe, 1978), але маловивченими залишаються його соціалізуючі ефекти для економічної свідомості школярів (Дембицька, 2020; Новосядла, 2019). Отже, **метою статті** є презентація результатів аналізу взаємозв'язку економічної соціалізованості школярів з особливостями суверенності їх психологічного простору.

Методи та організація дослідження. Для вивчення особливостей економічної соціалізації школярів використовувались такі методи (див. Дембицька, 2020:124): «Ретроспективна анкета монетарних установок» (М. Семенов); метод семантичного диференціалу для дослідження особливостей ставлення школярів до особистої власності (Н. Дембицька); та для оцінки способів привласнення особистих благ (Н. Дембицька); методика «Моральнісна оцінка грошей» (А. Купрейченко і О. Горбачова); опитувальник «Ставлення до грошей» (М. Семенов), опитувальник «Соціальна адаптивність» (О. Посипанов), тест С. Кейрд і К. Джонсон на загальну схильність до підприємництва «GET2test» (в модифікації Н. Дембицької, варіант для школярів). Для дослідження психологічних чинників економічної соціалізації школярів використовувався опитувальник С. Нартової-Бочавер «Суверенність психологічного простору» (Нартова-Бочавер, 2017). Для первинної та вторинної обробки емпіричних даних використовувались методи математичної статистики із застосуванням програми SPSS Statistics 23.0 (кореляційний, регресійний аналіз, t-критерій Стюдента для незалежних вибірок, критерії G-знаків).

Вибірка дослідження. Дослідження закономірностей економічної соціалізації підлітків (молодших – 246 опитаних, старших – 212) та юнаків (176 опитаних) проводилось на базі закладів загальної середньої освіти м. Києва та м. Тараща, а також Благодійної організації м. Києва та м. Бровари. Загальний обсяг вибірки – 634 школяра віком від 11 до 16 років.

Результати дослідження та їх обговорення. Аналіз останніх публікацій з проблеми свідчить про нестачу в психологічній науці акценту на можливості для реалізації індивідом його суто людських, надто економіко-психологічних властивостей у просторі спілкування. У наших попередніх працях (Дембицька, 2020; Дембицька, 2019; Дембицька, Запека, 2020) простір особистої власності дитини обґрунтований як такий, що має високий соціалізуючий потенціал, оскільки є інтерсуб'єктивним простором взаємин з іншими учасниками привласнення, в якому зароджується і розвивається суб'єктність дитини в економічній сфері. Його соціалізуючий потенціал полягає в тому, що він постає в дитинстві як інтерсуб'єктивний світ (Васютинський, 2005; Москаленко, 2009), що носить конвенціональний та культуроспецифічний характер через те, що твориться разом усіма включеними в нього суб'єктами. Завдяки цьому, за словами В. Васютинського, люди вирішують проблему суб'єктивної роздільності, осягають культуру взаємин і впливів. У взаємодії з іншими розвивається і суб'єктна сутність сучасного школяра. Наявність, перебування, існування, залучення до неї інших суб'єктів, за словами В. Васютинського (Васютинський, 2005), визначає смисли, цінності, цілі і задачі її учасників, в чому полягає неабиякий соціалізуючий ефект.

Спираючись на позицію В.Татенка щодо саморозвитку суб'єкта (Татенко, 2006), зазначимо, що саме шляхом включення, зокрема своїм психологічним простором, у певні соціальні умови і ситуації школяр соціалізується. Ця думка кореспондується і з тезою К. Левіна, який виводить індивідуальну поведінку із характеру динамічного поля, наполягаючи на залежності стану будь-якої його частини від будь-якої іншої.

У контексті сказаного вище виникає питання: чи прослідковується зворотна залежність результату соціалізуючих впливів від досвіду оперування особистим психологічним простором, його вибудовування і контролю над прозорістю, проникністю його меж? Іншими словами – особливостей організації психологічного простору школяра, суверенність якого вважаємо одним з чинників суб'єктності особистості, зокрема в економічній сфері. Нас цікавило, як пов'язані особливості економічної соціалізації школярів з переживанням власної приватності, головною ознакою і маркером якої є стан меж їх психологічного простору – суверенність.

Результати дослідження. Проаналізуємо показники суверенності психологічного простору школярів, визначені за опитувальником С. Нартової-Бочавер (Нартова-Бочавер, 2017).

Згідно з результатами опитування (Дембицька, 2020) (рис. 1-3), в усіх вікових групах (молодші підлітки – старші підлітки – юнацтво) нами виявлено переважання помірної нормальної суверенності психологічного простору.

Рис. 1. Суверенність психологічного простору молодших підлітків

Цим підтверджується факт переживання більшістю досліджених підлітків та старшокласників своєї автентичності, доречності в часі і просторі життєвих обставин і причетності до ціннісних основ свого життя. Щоправда, при переході від молодшого до старшого підліткового віку спостерігається різке суттєве зменшення на 27% ($p < 0,001$) кількості підлітків з помірним рівнем суверенності та збільшення на 23% ($p < 0,001$) надмірної суверенності психологічного простору. Це пояснюється віковими закономірностями становлення особистості в підлітковому віці: прагнення підтверджувати особисту автономію та самостійність у соціальній взаємодії, потреба в чому, очевидно, загострюється наприкінці підліткового віку.

Рис. 2. Суверенність психологічного простору старших підлітків

Тест Дункана, завдяки якому уможлиблюється порівняння середніх значень змінних на основі дисперсійного аналізу, дозволив виокремити дві гомогенні групи досліджуваних за рівнем прояву надсуверенності: першу утворили молодші підлітки і старшокласники), а другу – старші підлітки (табл.1).

Це означає, що показники суверенності психологічного простору старших підлітків значущо відрізняються від відповідних показників у інших двох груп порівняння, які, у свою чергу, не показують значущої різниці між собою. Очевидно, етап старшого підліткового віку є сензитивним щодо безпосереднього, аж до агресивного, утвердження права на приватність, на власні речі, ціннісні пріоритети, смаки тощо.

Таблиця 1

Гомогенність досліджених груп школярів за показником надсуверенності психологічного простору

Уоллер-Дункан^{ab}

Група досліджуваних	N	Підмножина для альфа = 0.05	
		1	2
3,00	176	10,0476	
1,00	246	12,9600	
2,00	212		17,1071

Примітки: 1 – молодші підлітки, 2- старші підлітки, 3 – юнаки.

Виводяться середні для груп в однорідних піднаборах. а. Використовує розмір зразка гармонійного середнього = 22,732. б. Неоднакові розміри груп. Використовується середнє гармонійне розмірів груп. Рівні похибки типу I не гарантовані

Прояв надмірної суверенності психологічного простору в старшому підлітковому віці свідчить про актуалізацію здатності особистості до надкомпенсації у відповідь на надлишково деприваційний вплив ззовні. Про це свідчить істотне – на 43% (на рівні $p < 0,001$) – зростання проявів надмірної суверенності при переході від молодшого до старшого підліткового віку.

Рис. 4.3. Суверенність психологічного простору старшокласників

Як бачимо, школяр найбільш гостро реагує на залежність від оточення, на відсутність автономії і цілісності особистого психологічного простору саме у старшому підлітковому віці. На етапі ранньої юності очікуваним (що підтверджується емпірично) є набуття досвіду захищати і відстоювати своє право на приватність, отже, переживання депривованості потреби в приватності і суверенності психологічного простору в цьому віці, як видно, оптимізується.

Очевидно, такий стан психологічного простору досліджених склався в ході накопичення досвіду приватності в інтеріндивідуальній взаємодії. Слідом за С. Нартовою-Бочавер (Нартова-Бочавер, 2017), ми припускаємо, що підлітки з депривованою суверенністю, переживаючи відсутність чи нестачу окремих складових особистої власності (Дембицька, 2020; Pierce, Kostova, Dirks, Olin, 2002), не маючи можливості налагоджувати і управляти власними соціальними контактами, утверджувати власні смаки та пріоритети, складніше будуть підтримувати психологічні межі і в сфері економіки – у тих частинах свого психологічного простору, що пов'язані з привласненням матеріальних чи духовних благ: як з контактуванням з іншими суб'єктами, так і з оперуванням благами.

Застосування методу кореляційного аналізу до показників суверенності та особливостей розуміння, оцінювання вибору відповідних стратегій економічної поведінки дозволив нам виявити, як і наскільки сильно взаємопов'язані ці змінні (табл. 2). Так, у молодшому підлітковому віці з розвитком суверенності особистих речей прямо пов'язане раціональне ставлення до грошей ($r = 0.45$ при $p < 0.05$) та принципове самозабезпечення ($r = 0.38$ при $p < 0.001$).

У старшому підлітковому віці спостерігаються досить суперечливі зв'язки суверенності психологічного простору школярів зі складовими економічної соціалізації, що, на наш погляд, зумовлює багато в чому її особливості. Про це свідчить наявність прямого зв'язку депривації суверенності соціальних контактів з кримінальними ($r = 0.25$ при $p < 0.05$), шахрайськими ($r = 0.28$ при $p < 0.05$) способами привласнення, зворотного зв'язку порушень в суверенності цінностей з креативністю в складі загальної схильності до підприємництва ($r = -0.62$ при $p < 0.05$) та принциповою орієнтацією на самозабезпечення ($r = -0.46$ при $p < 0.05$). Такий результат кореспондується з даними С. Нартової-Бочавер (Нартова-Бочавер, 2017: 82), які авторка пояснює тим, що суб'єкт, який дорослішає, дозволяє собі особистісні та соціальні «проби» і експерименти.

При переході до ранньої юності з набуттям досвіду захищати свою приватність за рахунок розвитку здатності формувати власні ціннісні пріоритети пов'язані ставлення до знань та ідей ($r = 0.34$ при $p < 0.05$), а з суверенністю звичок на пряму пов'язані моральнісні способи привласнення ($r = 0.41$ при $p < 0.05$). З результатів кореляційного аналізу видно, що з віком зростає значущість більш зрілих складових суверенності психологічного простору школярів, пов'язаних з соціалізацією ціннісної системи особистості та сфери спілкування, коли предметом суверенізації стають власні цінності, життєві пріоритети та соціальні контакти.

Зрештою з суверенізацією психологічного простору школярів тісно пов'язані зміни в окремих компонентах їх економічної соціалізації. Найбільша кількість кореляцій виявлена зі складовими моральнісного компоненту соціалізації.

Таблиця 2

**Кореляційні зв'язки суверенності психологічного простору
з особливостями економічної соціалізації школярів**

	Коефіцієнт кореляції, r	Ступінь статистичної значущості, p
<i>Молодші підлітки:</i>		
Суверенність особистих речей & раціональне ставлення до грошей	0.45	0.038
Суверенність особистих речей & принципове самозабезпечення	0.38	0.000
<i>Старші підлітки:</i>		
Суверенність соціальних контактів & кримінальні способи привласнення	0.25	0.049
Суверенність соціальних контактів & шахрайські способи привласнення	0.28	0.05
Суверенність цінностей & креативність в складі загальної схильності до підприємництва	-0.62	0.05
Суверенність цінностей & принципове самозабезпечення	-0.46	0.05
<i>Юнаки:</i>		
Суверенність цінностей & локус контролю в складі загальної схильності до підприємництва		
Суверенність цінностей & ставлення до знань та ідей	0.34	0.05
Суверенність звичок & моральнісні способи привласнення	0.41	0.05

Отже, з віком набувають ваги зміни від принципової орієнтації на самозабезпечення в молодшому підлітковому віці через суперечливості між кримінально-шахрайськими способами привласнення та принциповим самозабезпеченням до орієнтацій на моральнісні способи привласнення. Від суверенізації психологічного простору школярів залежать і зміни в пізнанні ними економічної реальності: від раціонального ставлення до грошей у молодшому підлітковому віці до позитивного ставлення до власних ідей та знань у старшому.

Висновки. Підсумовуючи сказане, зазначимо такі закономірності економічної соціалізації школярів у зв'язку з суверенністю їх психологічного простору. З'ясовано, що з віком набувають ваги зміни від принципової орієнтації на самозабезпечення в молодшому підлітковому віці через суперечності між кримінально-шахрайськими способами привласнення та принциповим

самозабезпеченням до орієнтацій на моральнісні способи привласнення. Від суверенізації психологічного простору школярів залежать і зміни в пізнанні ними економічної реальності: від раціонального ставлення до грошей у молодшому підлітковому віці до позитивного ставлення до власних ідей та знань у старшому. Показано також те, що саме етап старшого підліткового віку є сензитивним щодо безпосереднього, аж до агресивного, утвердження права на приватність, на власні речі, ціннісні пріоритети, смаки – прояви суб'єктності в економічній сфері. Це пояснюється закономірним у цей період зростанням прагнення незалежності, автономії і самостійності в процесі дорослішання школяра і частковим визнанням за ним цього права з боку дорослих членів сім'ї.

Перспективною для подальших досліджень може бути дослідження впливу більш широкого спектру психологічних чинників на особливості економічної соціалізації особистості в період від молодшого підліткового до раннього юнацького віку.

Література

1. Авер'янова, Г. М., Дембицька, Н. М., Москаленко, В. В. (2005). *Особливості соціалізації молоді в умовах трансформації суспільства*.
2. Антонова, З. О. (2011). Системно-інтерсуб'єктивні особливості економічної соціалізації особистості на підлітковому етапі. *Проблеми загальної та педагогічної психології*. 13(1), 18-25.
3. Васютинський, В. О. (2005). *Інтеракційна психологія влади*.
4. Дембицька, Н. М. (2020). *Психологія економічної соціалізації школярів*.
5. Дембицька, Н. М. (2019). Вікові закономірності розвитку ставлення школярів до особистої власності. *Актуальні проблеми психології*. I (54), 37-41.
6. Дембицька, Н. М., Запека, Я. Г. (2020). *Економічна психологія : методичні рекомендації до вивчення навчальної дисципліни*. Навчально-методична розробка.
7. Журавлев, А. Л., Дробышева, Т. В. (2008). Экономическая социализация детей и подростков: понимание подходов к исследованию и основные факторы. *Вестник психологии образования*. 2 (15), 29-35.
8. Лавренко, О. В. (2017). Морально-ціннісні орієнтації економічної соціалізації студентської молоді. *Актуальні проблеми психології*. 1(46), 45-51.
9. Левицька, Н. С., Децюк, Т. М. (2019). Розвиток підприємливості у студентів різних спеціальностей у позааудиторній роботі. *Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія*. 1(13), 29-36.
10. Мельничук, Т. І. (2017). Сімейне виховання як один із чинників економічної соціалізації дітей старшого дошкільного віку. *Психологічний часопис*. 3(7), 120-131.
11. Москаленко, В. В. (2009). Інтеріндивідуальна взаємодія як умова становлення суб'єкта соціалізації. *Проблеми загальної та педагогічної психології*. XI (4). 287-296.
12. Нартова-Бочавер, С. К. (2017). *Психологія суверенності: десять лет спустя*.
13. Новосядла, О. М. (2019). Дослідження економічної соціалізації школярів з малозабезпечених сімей. *Психологічний часопис*. 5 (12), 220-235.
14. Никоненко, О. В. (2017). Дослідження моральнісного компонента монетарної соціалізації студентської молоді. *Організаційна психологія. Економічна психологія*. 4, 70-78.
15. Сербова, О. В. (2010). Експлікування чинників економічної соціалізації дітей з обмеженими фізичними можливостями. *Проблеми загальної та педагогічної психології*. XII (1), 437-445.
16. Татенко, В. О. (2006). Суб'єктно-чинкова парадигма в сучасній психології. В. О. Татенко (ред.), *Людина. Суб'єкт. Вчинок: Філософсько-психологічні студії* (с. 316-357).
17. Pierce, J., Kostova, T., Dirks, K., Olin, J. (2002). The State of Psychological Ownership: Integrating and Extending a Century of Research. *Review of General Psychology*. 7(1), 1-47.
18. Wolfe, M. (1978). Childhood and Privacy. Altman I., Wohlwill J.F. (eds), *Human Behavior and Environment (Advances in Theory and Research)* (pp. 175-222). Boston: Springer.

References

1. Averyanova, G. M., Dembytska, N. M., & Moskalenko, V. V. (2005). *Osoblyvosti sotsializatsii molodi v umovakh transformatsii suspilstva [Peculiarities of youth socialization in the conditions of social transformations]*. PPP. [in Ukrainian]
2. Antonova, Z. O. (2011). Systemno-intersub'ektyvni osoblyvosti ekonomichnoi sotsializatsii osobystosti na pidlitkovomu etapi [System and intersubjective features of economic socialization of the individual in adolescence]. *Problemy zagalnoi ta pedagogichnoi psykhologii*, 13(1), 18-25. [in Ukrainian]
3. Vasyutynskiy, V. O. (2005). *Interaktsiina psykhologia vlady [Interactive Psychology of Power]*. Kyivskyi slavistychnyi universytet. [in Ukrainian]
4. Dembytska, N. M. (2020). *Psykhologia ekonomichnoi sotsializatsii shkolyariv [Psychology of schoolchildrens' economic socialization]*. Vydavets Pozdnyshchev. [in Ukrainian]
5. Dembytska, N. M. (2019). Vikovi zakonomirnosti rozvytku stavlennya shkolyariv do osobystoi vlasnosti [Age patterns of development of schoolchildrens attitude to personal property]. *Aktualni problemy psykhologii*, 1(54), 37-41. [in Ukrainian]
6. Dembytska, N. M., & Zapeka, Ya. G. (2020). *Ekonomiczna psykhologia: metodychni rekomendatsii do vyvchennya navchalnoi dysypliny [Economic psychology: methodical recommendations for studying the discipline]*. Kompyrnt. [in Ukrainian]

7. Zhuravlev, A. L., & Drobysheva, T. V. (2008). Ekonomicheskaya sotsializatsia detei i podrostkov: ponimanie podkhodov k issledovaniyu i osnovnye faktory [Economic socialization of children and adolescents: understanding research approaches and key factors]. *Vestnik psikhologii obrazovaniya*, 2(15), 29-35. [in Russian]
8. Lavrenko, O. V. (2017). Moralno-tsinnisni orientatsii ekonomichnoi sotsializatsii studentskoi molodi [Moral and value orientations of students economic socialization]. *Aktualni problemy psikhologii*, 1(46), 45-51. [in Ukrainian]
9. Levytska, N. S., & Detsyuk, T. M. (2019). Rozvytok pidpryyemlyvosti u studentiv riznykh spetsialnosteu pozaaudytornii roboti [Entrepreneurship development in students of different specialties in extracurricular activities]. *Problemy sotsialnoi roboty: filosofia, psykhologia, sotsiologia*, 1(13), 29-36. [in Ukrainian]
10. Melnychuk, T. I. (2017). Simeine vykhovannya yak odyin iz chynnykiv ekonomichnoi sotsializatsii ditei starshogo doshkilnogo viku [Family upbringing as a factor in economic socialization of preschoolers]. *Psykhologichnyi chasopys*, 3(7), 120-131. [in Ukrainian]
11. Moskalenko, V. V. (2009). Interindyvidna vzayemodia yak umova stanovlennya subyekta sotsializatsii [Inter-individual interaction as a condition of becoming an agent of socialization]. *Problemy zagalnoi ta pedagogichnoi psykholologii*. KhI, 4, 287-296. [in Ukrainian]
12. Nartova-Bochaver, S. K. (2017). *Psikhologia suverennosti: desyat let spustya* [Psychology of autonomy: ten years later]. Smysl. [in Russian]
13. Novosyadla, O. M. (2019). Doslidzhennya ekonomichnoi sotsializatsii shkolyariv z malozabezpechenykh simei [A study on economic socialization of schoolchildren from low-income families]. *Psykhologichnyi chasopys*, 5(12), 220-235. [in Ukrainian]
14. Nykonenko, O. V. (2017). Doslidzhennya moralnysnogo komponenta monetarnoi sotsializatsii studentskoi molodi [A study on the moral component of students monetary socialization]. *Organizatsiina psykhologia. Ekonomichna psykhologia*, 4, 70-78. [in Ukrainian]
15. Serbova, O. V. (2010). Eksplikuvannya chynnykiv ekonomichnoi sotsializatsii ditei z obmezenymy fizychnymy mozhlyvostyamy [Explaining the factors in economic socialization of children with disabilities]. *Problemy zagalnoi ta pedagogichnoi psykholologii*. KhII, 1, 437 – 445. [in Ukrainian]
16. Tatenko, V. O. (2006). Subyektno-vchynkova paradygma v suchasni psykholologii [Subject-deed paradigm in modern psychology]. *Ludyna. Subyekt. Vchynok: Filosofska-psykhologichni studii*, (pp. 316-357). Lybid. [in Ukrainian]
17. Pierce, J., Kostova, T., Dirks, K., & Olin, J. (2002). The State of Psychological Ownership: Integrating and Extending a Century of Research. *Review of General Psychology*. 7(1), 1-47.
18. Wolfe, M. (1978). Childhood and Privacy. Altman, I., & Wohlwill, J. F. (Eds.), *Human Behavior and Environment (Advances in Theory and Research)*. (pp. 175-222). Boston: Springer.

Відомості про авторів

Дембицька Наталія Миколаївна, доктор психологічних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри психології розвитку Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київ, Україна.

Dembytska, Nataliia, Dr., Assistant Professor, Developmental Psychology Department, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Senior Research Fellow, Kyiv, Ukraine.

E-mail: dembytska@knu.ua

ORCID ID: <https://orcid/0000-0001-6978-7655>

Запека Яна Григорівна, кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології розвитку Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київ, Україна.

Zapeka, Yana, PhD, Assistant Professor, Developmental Psychology Department, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Assistant Professor, Kyiv, Ukraine.

E-mail: yanevi@knu.ua

ORCID ID: <https://orcid/0000-0002-3412-3629>

Отримано 9 серпня 2021 р.
Рецензовано 6 вересня 2021 р.
Прийнято 13 вересня 2021 р.